

JINDRA NEKVASIL

ÚVAHA NAD ZEMĚDĚLSTVÍM MLADŠÍ DOBY PRAVĚKÉ NA MORAVĚ

Období, o kterém se mám zde zmínit, je z hlediska archeologického vývoje poměrně dlouhé a složité. Zahrnuje dějinnou éru, označovanou v poslední době za mladší dobu pravěkou¹ a zaujímající střední, mladší a pozdní dobu bronzovou a dobu halštatskou. V našem (moravském) zorném úhlu se nalézají dvě kulturní zóny. Jižnější je označována za středodunajskou a severní nese přídomek lužická. Na tomto místě není možno se šířit o problémech jejich vzniku a o souvislostech se sousedními oblastmi.

Je jisté, že ve smyslu etnických pohybů byl mladší pravěk dobou ustáleného kontinuálního vývoje, i když máme doloženy migrace, více či méně lokálního významu. Tato skutečnost je vyjádřena v lužické zóně i pojmově (výjimku nalézáme v české terminologii), kde je tento celek označován jednotlivě. Naopak v jižní zóně je moravský vývoj členěn na kulturu mohylovou, velatickou, podolskou a horákovskou; přičemž spojením dvou prostředních kultur v pojem kultury středodunajských popelnicových polí je vyjádřena plynulost vývoje alespoň částečně.

Nemůže být pochyb o tom, že základem ekonomického života v obou těchto zónách bylo zemědělství. Skutečnost, že jsou mezi oběma zónami vytyčitelné hranice, nás nutí zamýšlet se, zda již sama kulturní rozdílnost nebyla podmíněna i rozdílností v ekonomice. Jsme postaveni před problematiku stavu zemědělství ve smyslu horizontálním. Dlouhodobý vývoj, trvající tisíciletí, se odráží v archeologických pramenech především ve změnách hmotné kultury a nadstavbových jevů. Nicméně i zde je nutné předpokládat změny v hospodářské základně. Přínejmenším již záměna bronzů za železo musela vyvolat změny v zemědělské produkci ve smyslu vertikálním.

Kdybychom měli posoudit stav zemědělství čistě podle archeologických nálezů, pak bychom neuspěli. To vyplývá z toho, že výzkum nebyl dosud zaměřen na sídliště. V oblasti středodunajské zóny bylo ve větším rozsahu zkoumáno sídliště v Lovčičkách, které patřilo velatické fázi středodunaj-

1 R. Pleiner (ed.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, 377.

ských popelnicových polí. I když zde byla odkryta větší část osady² a byla získána řada poznatků o stavební technice a společenské organizaci, pak o hospodářském životě osady bylo možno stanovit jen všeobecné závěry.

Poněkud více bylo pracováno na sídlišťích horákovské kultury a to především na Znojemsku³ a Brněnsku (AÚ ČSAV Brno). Výsledky těchto výzkumů, pokud jsou zveřejněny, naznačují do jisté míry směr vývoje hospodářského života.

V zóně lužické kultury proběhly sice v posledních letech větší zachraňovací akce na sídlišťích (AÚ ČSAV Brno, VÚ Šumperk), avšak nejsou doposud zpracovány a vyhodnoceny. Přímých dokladů o způsobu obdělávání půdy (hospodářské nářadí, potahy aj.), stejně jako předmětů používaných při zpracovávání zemědělských produktů nebo předmětů sloužících k chovu domácích zvířat je mizivě.

Nejvýraznějším zemědělským nástrojem je bronzový srp. Většina srpů je známa z depotů,⁴ kde jsou svědectvím způsobu výroby a distribuce bronzů. Tyto poznatky se však dosud dají málo využít pro posouzení srpů jako sklizňového nářadí a jeho zastoupení v jednotlivých zónách a jejich časových horizontech. Bude nutné napřed osvětlit vztahy mezi výrobou, distribucí a zemědělskými společenskými jednotkami. Především však bude nutné zkoumat, jak byly jednotlivé osady lidnaté, jak měly velký katastr a jak byly pro ně dosažitelné zemědělské nástroje.

Druhým zdrojem pramenů jsou vlastní nálezy paleozoologické a paleobotanické. Ke stavu tohoto bádání se budou vyjadřovat především příslušní odborníci. Již nás seznámili obecně se stavem porostu a jeho proměnách v tomto dějinném úseku, nálezy rostlin a také s výskytem chovné i divoce žijící zvěře. Avšak pro posuzování rozdílů mezi oběma zónami a v časových horizontech jsou tato konstatování příliš globální. Poslední přehled pravěkých dějin Čech podal dostatečný obraz o stavu tohoto poznání a otevřeně přiznal, že z daného fondu nedocházíme k určitějším závěrům.

Nicméně okolnost, že konfrontujeme dvě kulturní zóny a jejich poměrně dlouhý časový úsek, nutí nás zamýšlet se nad otázkami zemědělství i z pohledu všeobecných poznatků. Formování kultur střední doby bronzové v obou zónách není dosud vyjasněno, přičemž je nutné uvažovat o tom, že některé vývojové exponenty byly společné (věteřovská kultura). Stojíme před faktem, že jižní část Moravy byla v průběhu BC osazena lidem s mohylovou kulturou a v severní části, prakticky na Hané, pak byla zformována lužická kultura. Je nutné připomenout, že i u ní bylo zpočátku mohylové pohřbívání jedním ze základních rysů. Oba celky nezůstaly od sebe izolovány, a jak se zdá, z obou stran pronikaly na cizí území menší skupiny. Tyto první kontakty jsou však dosud zachyceny jen v náznacích. Vystává tu ještě jedna otázka: zda obě zóny měly natolik odlišné geografické prostředí, aby samo o sobě vyvolalo rozdíly ve

2 J. Říhovský, K poznání sídlišťních forem ve středodunajských popelnicových polích, ČMMB, spol. vědy, LII, 1966, 63—67.

3 V. Podborský, Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit, Brno 1970; *týž*, Jihomoravská halštatská sídliště II, SPFFBU E-17, 1972, 5—54.

4 *Týž*, Mähren in der Spätbronzezeit.

formách zemědělství a také zda na této úrovni mohly by takovéto rozdíly vůbec ovlivnit tvorbu kultur (etnik). O mohylových kulturách se vyslovuje názor, že to byly skupiny pastevecké.⁵ Není však takovéto tvrzení příliš jednoduché? Mám na mysli, že nedovedeme přesně stanovit vztah mezi rostlinnou produkcí a chovatelstvím dobytka. Může se jednat o nomádskou formu s potlačenou nebo minimální složkou zemědělství, dále lze uvažovat o sezónním chovu dobytka jako o doplňkové složce vlastní zemědělské produkce a konečně musíme počítat i s různými formami chovu zvířat přímo při zemědělské osadě. Vystává otázka, zda již nyní není podloženo kulturní rozhraní obou zón právě prolínáním různých typů zemědělství. To by i vysvětlovalo náznaky prostupování obou kultur, pokud v pozadí nejsou jiné ekonomické souvislosti.

V okruhu lužické kultury je možné poodhalit další vztahy ke geografickému prostředí. Základem vývoje se stala centrální oblast rozložená na úrodných polích Hané. V průběhu starolužického vývoje (BD—konec I. a poč. II. stupně starolužického období), tedy v době, kdy ustupovalo v centrální oblasti mohylové pohřbívání, objevují se na pahorkatinách kolem Hané malé mohylníky.⁶ Dnes jsou tyto oblasti zalesněny a jedná se o vyložené nezemědělskou půdu. Mohylníky se udržují až na počátek středního (slezského) období, i když na nich byly ukládány jen ploché popelnicové hroby.

Současně je zaznamenáno rozšíření lužického teritoria do okrajových území: do Boskovické brázdy, Moravské brány; oblast Vláry byla osídlena patrně z Pováží. I na těchto územích se udržuje mohylové pohřbívání dlouho do středního (slezského) období. Různé geografické podmínky naznačují možnost různých variant zemědělství.⁷ Na podobné problémy v západopolské větvi lužické kultury upozornil Ostoja-Zagórski;⁸ i když mohl použít daleko více pramenů, přesto se nedobral ke konečným závěrům. Jeho pozoruhodné zjištění, že v prvních fázích lužické kultury nedošlo v zemědělství k pokroku oproti stavu v neolitu, můžeme patrně přenést i do moravské větve. Jižní zóna prodělala přerod od mohylové kultury k velatické fázi kultury středodunajských popelnicových polí na počátku BD, a jak se zdá, za silného vlivu z Podunají.⁹ V oblasti hmotné kultury to byla velká proměna; v oblasti nadstavbových jevů ještě větší. Z tohoto časového úseku je vodítkem pro posouzení zemědělství výzkum osady v Lovčičkách. Výsledek Kratochvílova¹⁰ rozboru zvířecích kostí naznačuje, že dominantním domácím zvířetem byli malí přežvýkavci, více kozy než ovce. Hojné zastoupení kostí psa pak podporuje domněnku o jejich stádovém chovu.

Zmíněný jižní proud zasáhl i lužickou zónu, ale v jaké formě nedove-

5 R. Pleiner (ed.), op. cit., 540.

6 J. Nekvasil, Mohylníky lužické kultury na Moravě, PA LXIX, 1978.

7 Týž, K migraci lužické kultury na Moravě, Sborník Geneza kultury lužyckiej na terenie Nadodrza, Wrocław 1977, 61—78.

8 J. Ostoja-Zagórski, Przemiany osadnicze i gospodarce we wczesnych fazach rozwoju kultury lužyckiej w Polsce zachodniej, Sborník Geneza kultury lužyckiej na terenie Nadodrza, Wrocław 1977, 161—187.

9 J. Řihovský, Počátky velatické kultury na Moravě, S1A IX, 1961, 107—154.

10 Zď. Kratochvíl, Kostní materiál domácích a divoce žijících zvířat z Lovčiček, okr. Vyškov, PV AÚB 1971, 56—57.

deme stanovit. Nicméně vyvolal i proměny společenské, neboť v periferní podobě se tu uplatnilo znovu mohylové pohřbívání¹¹ jako odraz horizontu velkých mohyl jižních.

Mladší a pozdní doba bronzová (HA₂-HB) je charakterizována v obou zónách pohřbíváním na popelnicových polích (podolská fáze středodunajských popelnicových polí; střední — slezské — období lužické kultury.¹² Jako by se tu obě zóny vyrovnávaly v kulturní úrovni a dosahovaly svého vyvrcholení. V lužické zóně je setřen rozdíl mezi centrální oblastí a okrajovými; malé mohylníky zanikají. Hustota osad se zdá být větší a soustřeďuje se do pásu nad inundací Moravy, při menších vodních tocích a v pásu, který patrně sledoval okraj lesa v podhůří. Budování hradisek okolo Hané naznačuje, že tato oblast zůstala odčleněna od okolních oblastí. Dochází k osídlení středního Pomoraví pod ochranou hradisek v Chříbech. Pro naše úvahy je pak nejdůležitější proniknutí lužického elementu přímo do středodunajské oblasti na sklonku mladší a v pozdní době bronzové. Na sídlištech, hradiscích a pohřebištích se vyskytuje typická keramika středního (slezského) období lužické kultury. Tuto symbiózu je nesnadné vysvětlit. Nebyla tu využívána rozdílnost v zemědělské produkci obou zvlvlů k vzájemnému doplňování? Prokázat to dosud nelze.

Doba halštatská přinesla mnoho nového. Proces, který nazýváme halštaticizací, proběhl nejméně ve dvou vlnách a lze obecně stanovit, že probíhal v závislosti té či oné oblasti na schopnosti produkovat hodnoty pro dálkový obchod, jehož kořeny sahají až do antického Středomoří. V první halštaticizaci vlně (HC—HD 1) nedošlo ještě na Moravě k výrobě železa; jde pouze o import. Ve středodunajské zóně, nyní horákovské kultuře, zaznamenáváme značný příliv importovaného zboží, tedy především šperků ze železa, ale i přepychového zboží, jako litých i tepaných bronzů. Jak velký byl příliv železného nářadí nevíme, ale pro srubové stavby jak obytné, tak funerální se zdá být železná sekera nutným nářadím. Není například doložen hromadný výskyt železného srpů. Je otázkou, zda se bronzových srpů nepoužívalo dále a zda jejich výskyt v depotech, které jsou datovány na konec doby bronzové (HB 3), nebude nutno přehodnotit. Poznatky z výzkumů na horákovských sídlištech, pokud byly zveřejněny,¹³ ukazují, že charakter sídlišť se změnil; zdá se, že vznikly menší, snad dvorcové osady se stopami po intenzivní výrobní činnosti. Vedle velkých mohylových hrobů známe i prosté žárové hroby. Tento protiklad ukazuje na rozpad struktury společnosti doby bronzové a na vývoj tak zvané knížecí vrstvy. Lužická zóna sice prošla také halštaticizací, ale příliv importů byl malý a jak se zdá i společenský systém v době první halštaticizaci vlny nebyl narušen. Toto období bylo i na Moravě dříve označováno za III. stupeň slezskoplatěnické kultury, nyní ho označujeme za počátek halštatského období lužické kultury. Podobně nejsou doklady k tomu, že by se změnila i hospodářská základna.

11 J. Nekvasil, Mohyly s kamennými konstrukcemi na pohřebišti v Moravičanech, Sborník Południowa strefa..., Kraków 1982, 153—178.

12 J. Říhouský, CMMB, spol. vědy, LII, 1966, 63—67; J. Nekvasil, Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě, PA LXI, 1970, 15—99.

13 V. Podborský, Mähren in der Spätbronzezeit; *tjž*, SPFFBU E 17, 5—54.

Již v době halštatské musíme předpokládat základní pravidlo obchodní komunikace: hodnota je vyvažována protihodnotou. Z toho plyne, že vytvoření knížecí vrstvy bylo podmíněno hospodářskou potencií jednotlivých společenských celků. Snad proto již v rámci horákovské kultury dochází k místní diferenciaci: zatímco knížecí hroby se soustřeďují obzvláště na Brněnsku, jinde zaznamenáváme jen chudě vybavené mohylky (např. ve Ždánickém lese).¹⁴

Máme-li odpovědět co bylo z horákovské kultury produkováno pro směnu, jsme bezradní. Prozatím není dokladů, že by v obou zónách bylo využíváno jiných než zemědělských zdrojů. Hojný výskyt zvířecích kostí ze sídlišť je známkou, že se uplatnila více dobytčářská složka v zemědělství.¹⁵ Zvířecí obětiny v hrobech tento poznatek podporují. Oproti poznatkům z velatických sídlišť převládá skot a zvětšuje se poměr vepře nad drobnými přežvýkavci. Také je zaznamenán hojný výskyt parohové industrie, kdy surovina byla získávána nejspíše ze shozů. Kvantitativní růst přeslenů a hliněných závaží svědčí pro zvýšení výroby textilií a tím i intenzivnější produkci lnu.

U druhé halštatační vlny (HD 2) předpokládáme příliv etnika z východoalpské oblasti. Patrně to byli prospektoři zavádějící v obou zónách výrobu železa. V horákovské kultuře je to doloženo v Býčí skále. Vývoj událostí byl zkomplikován skýtským vpádem. Zakládání malých hradisek a celkový úbytek nálezů (hlavně hrobových) naznačuje, že bylo ovlivněno i obchodní spojení, takže importy se objevují jen sporadicky. Poměrně lépe jsme informováni o situaci v lužické zóně, kde pomocí hrobových nálezů zjišťujeme, že se i zde vytváří od mladohalštatského stupně knížecí vrstva. Komorové hroby jsou již také vybaveny zbraněmi a jsou známy i hroby s koňskými postroji. Vzniká však situace, kdy keramika v těchto hrobech je zřetelně úpadková. Stejně tak vedle těchto knížecích hrobů je obyvatelstvo pohřbíváno zcela chudě. Nabízí se tu jeden závěr: Moc s relativním bohatstvím těch, kteří jsou pohřbeni v komorových hrobech byla umožněna ochuzením obyvatelstva a tento vývoj přivedl lužické obyvatelstvo ke krizi. Jakoby zemědělská výroba nedosáhla tak vysoké úrovně, aby produkovala jak pro domácí potřebu, tak i pro směnu.

Nahodil jsem tu několik poznámek k vývoji zemědělství z hlediska archeologických pramenů. Snad mohou sloužit specialistům přírodních věd ke sledování dané problematiky. Jsou závislí na tom, co jsou jim archeologové schopni poskytnout, a proto především naše výzkumy bude nutno usměrnit k sídlištím.

BEITRAG ZUR PROBLEMATIK DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTION IN DER JÜNGEREN VORZEIT MÄHRENS

Der vorliegende Aufsatz bietet einen Abriß der bisherigen Forschungsarbeit auf dem Gebiet der Landwirtschaft in der sgn. jüngeren Vorzeit, d.i. im Zeitabschnitt zwischen der mittleren Bronzezeit und dem Ausgang der Hallstattzeit. Anhand von den spärlichen unmittelbaren (paläobotanischen und paläozoologischen) sowie

14 V. Podborský, Kulturní a sociální proměny jižní Moravy v době halštatské, Symposium Wrocław 1979, Sborník Rola oddziaływań... 1980, 47—57.

15 Týž, SPFFBU E 17, 1972, 26—29.

auch indirekten (gemeint sind mutmaßliche landwirtschaftliche Geräte) Aussagen archäologischer Quellen aus den zwei maßgeblichen Kulturzonen Mährens (d.h. aus der nördlichen Lausitzer und der südlichen mitteldonauländischen) versucht J. Nekvasil die Unterschiede aufzuzeigen, die zwischen diesen zwei Kulturkreisen bestehen, was ihre ökonomische, auf Feldwirtschaft und Viehzucht beruhende Basis angeht. Konkrete Belege, aus denen man auf das Niveau der damaligen Landwirtschaft in Mähren schließen könnte, sind aber selten. Der Meinung des Verfassers nach hätte die Landwirtschaft mehrere lokale Varianten aufgewiesen und der Anlass zu wechselseitigen Kontakten zwischen den wichtigsten zwei Kulturzonen Mährens wäre eben in der Unterschiedlichkeit ihrer landwirtschaftlichen Produktion zu erblicken. Zu einer auffallenden Differenzierung kommt es in der Landwirtschaft der Hallstattzeit: im Gegensatz zur Wirtschaftsblüte der Horákov-Gruppe erreichten die Produktivkräfte des Lausitzer Kulturgebietes anscheinend nicht jene Entwicklungsstufe, wo die Landwirtschaft sowohl den Hausbedarf als auch den Tauschhandel befriedigen könnte.